

نگاهی به کتاب نوانتشار درس‌هایی درباره فرق اسلامی

۱۸۹-۱۹۳

چکیده: در حالی که در چند دهه اخیر پژوهش‌های پرشمار و گوناگونی به زبان‌های بین‌المللی در خصوص تاریخ و اندیشه‌های فرق اسلامی نشر یافته است، مطالعات فرقه‌شناسی در ایران، آنگونه که بایسته و شایسته است، گسترش نیافته و تحقیقات ژرف و دانشورانه قابل ملاحظه‌ای در این حوزه صورت نگرفته است. یکی از پژوهش‌های اندکی که در سال‌های اخیر درباره شناخت فرقه‌ها و مذاهب اسلامی منتشر شده است کتاب ارزنده و آموزنده درس‌هایی درباره فرق اسلامی نوشته استاد رسول جعفریان است. این کتاب، نگاشته‌ای است مبسوط در معرفی فرقه‌ها و مذاهب اسلامی معروف در تاریخ و تمدن اسلامی. اثر مزبور، مجموعه‌ای است از جستارها و مقالاتی که نویسنده دانشور آن طی سال‌های گذشته در خصوص فرقه‌های اسلامی و مسائل مربوط به دانش و نخل و نخل نگاشته و منتشر کرده بوده و اینک تمامی آنها یکجا با پاره‌ای اضافات و اصلاحات بازچاپ شده است. مقاله حاضر، با مروری بر بخش‌ها و فصول مختلف کتاب نامبرده، مهمترین ویژگی‌های این اثر را بازمی‌نماید.

کلیدواژه: فرقه‌شناسی، نخل و نخل، درس‌هایی درباره فرق اسلامی، رسول جعفریان.

A Look at the Newly Published Book «Lessons about Islamic Sects»

Hamid Ataei Nazari

(Assistant Professor at the Islamic Science and Culture Research Institute)

Abstract: While in the last few decades, numerous and diverse research has been published in international languages regarding the history and ideas of the Islamic sects, the studies of sectarianism in Iran have not expanded as they should and deserve, and considerable in-depth and scholarly researches have not been done in this field. One of the few researches that have been published in recent years about the subject of Islamic sects and denominations is the valuable and informative book «Lessons about Islamic sects» written by Professor Rasul Jafarian. This book is a detailed writing on the introduction of famous Islamic sects and denominations in Islamic history and civilization. The above-mentioned work is a collection of essays and articles that the scholarly author, has written and published over the past years about Islamic sects and issues related to the field of Milal and Niḥal, and now all of them have been reprinted together with some additions and editions. The present article, by reviewing the different sections and chapters of the mentioned book, reveals the most important features of this work.

Keywords: Sectarianism, Milal and Niḥal, Lessons about Islamic Sects, Rasul Jafarian.

دانش شناخت فرقه‌ها و مذاهب اسلامی یکی از علوم اسلامی کهن است که از جوانب مختلف درخور توجه و واجد اهمیت است. این رشته و موضوعات وابسته به آن، در دوره معاصر کمتر مورد اعتنا و اهتمام پژوهش‌گران ایرانی قرار گرفته است و به نوعی، از علوم مهجور و مغفول در میان دانش‌های اسلامی به شمار می‌آید. در حالی که در چند دهه اخیر پژوهش‌های پرشمار و گوناگونی به زبان‌های بین‌المللی در خصوص تاریخ و اندیشه‌های فرق اسلامی نشر یافته است، مطالعات فرقه‌شناسی در ایران، آنگونه که بایسته و شایسته است، گسترش نیافته و تحقیقات ژرف و دانشورانه قابل ملاحظه‌ای در این حوزه صورت نگرفته است. در واقع، پس از روانشاد استاد محمد جواد مشکور که به تصحیح و تألیف آثار متعددی در زمینه فرقه‌پژوهی پرداخت و در اثر کوشش‌ها و نگارش‌های وی مطالعات فرقه‌شناختی در ایران پیشرفتی حاصل کرد، محققان اندکی راه او را ادامه دادند. البته تألیفات ارجمند عالمانی چون آیه الله جعفر سبحانی و نیز تحقیقات و مکتوبات پراکنده برخی دیگر از محققان ایرانی در جای خود برای شناخت فرقه‌های اسلامی سودمند است و شایان توجه، لیک همچنان درباره شاخه‌ها و موضوعات مختلف دانش فرقه‌شناسی یا ملل و نحل به نگارش آثاری دقیق و روزآمد بسیار نیازمندیم. به ویژه با توجه به تحقیقات فراوانی که به‌طور روزافزون در مغرب زمین در باب فرق مختلف اسلامی منتشر می‌شود، آگاهی و بهره‌گیری از آنها در فرقه‌پژوهی اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد. شاید به جز فرقه سلفیه و اصحاب‌الحديث که بنا به دلایلی از جمله گسترش و رواج آراء و آثار آنان در عصر حاضر، پژوهش‌ها و تحقیقات به نسبت، قابل توجهی در خصوص آنها در ایران منتشر شده است، درباره سایر فرقه‌ها و مذاهب اسلامی مطالعات چشمگیری صورت نگرفته است. حتی در باب فرقه‌های مشهوری چون «معتزله» و «اشاعره» نیز تاکنون پژوهش‌های رضایت‌بخش و جامع و معتبری به زبان فارسی فراهم نیامده است و برای شناخت و معرفی این فرقه‌ها اغلب ناگزیریم از رجوع به تحقیقات جدید غربی. نیز اگر نیک بنگریم، شمار متخصصان کنونی ما در حوزه فرقه‌شناسی حتی به عدد انگشتان یک دست هم نمی‌رسد. این عقب‌ماندگی بارز در دانش فرقه‌شناسی باید با انجام پژوهش‌ها و نگارش‌های بیشتر و دقیق‌تر در این زمینه جبران شود. در همین راستا، معرفی و بررسی و نقد آثاری که در باب فرقه‌شناسی انتشار می‌یابد، حتماً در جلب توجه پژوهندگان به این رشته علمی اثرگذار خواهد بود.

یکی از پژوهش‌های اندکی که در سالیان اخیر درباره شناخت فرقه‌ها و مذاهب اسلامی منتشر شده است کتاب ارزنده و آموزنده درس‌هایی درباره فرق اسلامی^۱ نوشته استاد رسول جعفریان است. این کتاب، نگاشته‌ای است مبسوط در معرفی فرقه‌ها و مذاهب اسلامی معروف در تاریخ و تمدن اسلامی که به تازگی از سوی نشر علم به چاپ رسیده است. اثر مزبور، از حیث ساختاری، پژوهشی واحد و نظام‌مند نیست، بلکه در واقع، مجموعه‌ای است از جستارها و مقالاتی که نویسنده دانشور آن طی

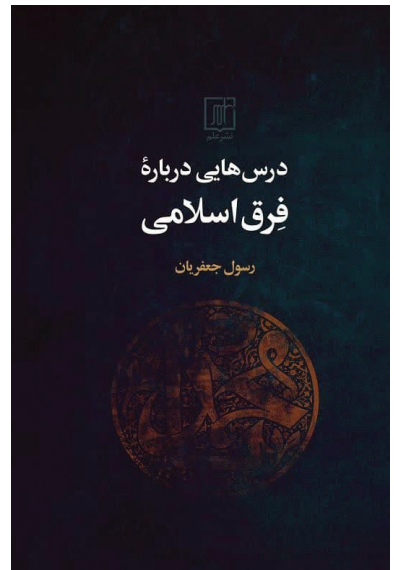
۱. جعفریان، رسول، درس‌هایی درباره فرق اسلامی، نشر علم، تهران، چاپ اول، ۱۴۰۱، ۷۲۴ ص.

سال‌های گذشته در خصوص فرقه‌های اسلامی و مسائل مربوط به دانش مِلک و نِخَل نگاشته و منتشر کرده بوده و اینک تمامی آنها یکجا با پاره‌ای اضافات و اصلاحات بازچاپ شده است.

نگارنده در این کتاب از علل شکل‌گیری و عوامل انحطاط مذاهب کلامی گوناگون در ادوار مختلف تمدن اسلامی سخن گفته و فراز و فرودها و تحولات اندیشگی آنها را در طول تاریخ بررسی نموده است. در بخش نخست کتاب، به پیشینهٔ دانش مِلک و نِخَل و نحوهٔ پیدایی و پیشرفت مِلک و نِخَل نگاری به عنوان یکی از علوم مورد اهتمام عالمان مسلمان اشارت رفته است و مهمترین منابع انتشار یافته در این زمینه از قرون متقدم تا دوران معاصر شناسانده شده است. در ادامه، نحوهٔ تکثیر فرقه‌ها و تقسیم‌بندی آنها در جهان اسلام موضوع بحث قرار گرفته است. پس از بیان این مقدمات، قسمت اصلی کتاب آغاز گردیده و در اولین بخش، از فرقهٔ اهل حدیث یا اصحاب الحدیث سخن به میان آمده

است. در فصل بعدی، نکاتی عمده‌تأریخی در باب مذهب مُرَجئه بیان شده است. دو فصل اصلی و پربرگ کتاب مورد بحث اختصاص دارد به شرح تاریخ و اندیشه‌های «معتزله» و «اشاعره». نویسندۀ محترم در این دو فصل، به نکاتی درخور توجه در خصوص تاریخ و تحولات و اندیشه‌های معتزله و اشاعره اشاره نموده که حاصل نگاه ویژهٔ تاریخی و اجتماعی وی به تحولات این فرقه‌هاست. از دیگر مباحث مطرح در کتاب می‌توان از موضوع شایان توجه «مکتب حنفیان مائریدی» یاد کرد که مؤلف گرامی در این قسمت ابعاد مختلف اندیشه‌های کلامی این مکتب را بررسی کرده است و به نکاتی تازه به‌ویژه در مبحث «تکفیر» التفات داده. کتاب درس‌هایی دربارهٔ فرق اسلامی بر چند پیوست و مبحث پایانی نیز مشتمل است که از آن جمله است: تحقیقی در باب شیعه‌شناسی در کتاب تبصرة العوام، نوشتاری در خصوص بازگشت عُلوّ به تفکر شیعی در قرن سیزدهم، و نیز مقالتی دربارهٔ مِلک و نِخَل نگاری در دورهٔ معاصر.

نکتهٔ گفتنی دیگر دربارهٔ کتاب یادشده راجع است به ویژگی‌هایی که آن را از سایر آثار تاکنون نوشته‌شده در زمینهٔ فرقه‌شناسی متمایز می‌سازد. نخست اینکه کتاب مزبور، برخلاف بسیاری از جستارهای نشریافته در حوزهٔ فرقه‌پژوهی که غالباً با رویکرد کلامی نگاشته شده، بیشتر با رویکرد تاریخی تألیف شده است. دیگر آنکه، قصد نویسندۀ از تمهید و نشر این کتاب تدوین متنی آموزشی به منظور راهنمایی دانشجویان در فراگیری دانش مِلک و نِخَل بوده به طوری که مخاطبان از رابطهٔ میان دیدگاه‌های کلامی با تحولات اجتماعی - تاریخی آگاه گردند. این خصیصه، کتاب مورد گفت‌وگو را متمایز می‌سازد از درسنامه‌ها و آثار مشابه دیگری که در آنها به پیوند ایستارهای کلامی و اعتقادی با تحولات اجتماعی - تاریخی توجه چندانی نشده است.

اگرچه نویسندهٔ دانشمند کتاب فروتنانه تأکید کرده است که «نشر این کتاب به معنای این که تحقیقات تازه‌ای در باب ملل و نحل انتشار می‌یابد نیست، بلکه بیشتر جنبهٔ دانشجویی دارد»^۲، اثر مزبور از نکات تازه و تازه‌جویی‌های سودمند تاریخی در باب شناخت فرقه‌های اسلامی خالی نیست. در عین حال، پاره‌ای از دیدگاه‌ها و مطالب مطرح در کتاب، خاصه در موضوعاتی که جنبهٔ کلامی دارد، درخور تأمل و ژرف‌اندیشی و فحص و بحث بیشتر است. دشواری و پیچیدگی مباحث تاریخی و کلامی مربوط به فرقه‌های اسلامی، هرگونه تحلیل و داوری در این زمینه‌ها را سخت و صعب می‌نماید. اقتضای این‌گونه مباحث، باریک‌بینی و نکته‌سنجی و ژرف‌نگری است. همچنین، در نظر آوردن ابعاد مختلف مسائل و موضوعات و درپیش‌گرفتن طریق احتیاط علمی از بایسته‌های پژوهش و نگارش در این رشتهٔ علمی است. همین ملاحظات و اقتضائات، تحقیق و تألیف در این حوزه را کاری مشکل و مشقت‌بار می‌سازد.

باری، مطالعهٔ کتاب درس‌هایی دربارهٔ فرق اسلامی، که سرشار است از اطلاعات نافع و نکات جالب‌توجه، بی‌تردید برای آشنایی کلی و مقدماتی علاقه‌مندان به دانش فرقه‌نگاری با سرگذشت و تحولات تاریخی مذاهب و فرق اسلامی بسیار مفید و ثمربخش تواند بود. تکمیل مطالب کتاب، به‌ویژه بحث از فرقه‌هایی مثل «اسماعیلیه» و «زیدیّه» و «گرامیّه» و «خوارج» که در ویراست کنونی کتاب بخشی مستقل به آنها اختصاص نیافته است، و نیز اصلاحات و تدقیقات افزونتر نگارندهٔ دانشمند آن در ویراست بعدی کتاب، این اثر پربار را به تألیفی سودمندتر و استوارتر تبدیل خواهد کرد. مزید توفیقات الهی را برای استاد ارجمند آرزومندم.